

ODNOS I VEZA POJAVE I STVARI O SEBI U KRITICI ČISTOGA UMA

JAKOV KALAJŽIĆ
FILOZOFSKI FAKULTET,
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
jakov.kalajzic.jk@gmail.com

SAŽETAK

Odnos i veza pojave i stvari o sebi sačinjava temeljnu odredbu Kantova kritičkog idealizma već od prvih stranica *Kritike čistoga uma*. Ovim se radom ostvaruje pregled ovih važnih koncepata, pojašnjava njihova uloga u *Kritici čistoga uma* te se osvrće i pokušava odgovoriti na neke od točaka spora koje su proizašle iz određenja veze pojave i stvari o sebi. Posebna se pažnja posvećuje razlikovanju *phaenomena* i *noumena* te problemu tzv. transcendentale afekcije. Ukazavši na moguće rješenje problema, upućujem na moguće daljnje puteve istraživanja i ispitivanja konzistentnosti odnosa pojave i stvari o sebi s kritičkim idealizmom.

KLJUČNE RIJEČI

Immanuel Kant, Kritika čistoga uma, pojava, stvar o sebi, phaenomena, noumena, transcendentarno

1 Kratak uvod u Kritiku čistoga uma

Kantova *Kritika čistoga uma*, s ciljem da bude sudište umu kojeg uznemiruju pitanja koja on ne može ni odbiti ni na njih odgovoriti i tako ispita mogućnosti metafizike i odredi pravila i granice primjene razuma, započinje transcendentálnom estetikom¹. Za uvod je potrebno napomenuti kako Kant razmatra dva stabla ljudske spoznaje: osjetilnost i razum. ‘Pomoću osjetilnosti predmeti nam se daju, dok se pomoću uma pomišljaju. Ukoliko bi osjetilnost sadržavala predodžbe *a priori* koje sačinjavaju uvjete pod kojima nam se predmeti daju, pripadala bi ona transcendentálnoj filozofiji.’² Transcendentálna se spoznaja, po Kantovoj odredbi, odlikuje time što se bavi našim načinom spoznavanja predmeta, ukoliko bi ovaj imao biti *a priori* moguć³. U skladu s time, transcendentálna estetika kao znanost o načelima osjetilnost *a priori*, zajedno s transcendentálnom logikom kao znanosti koja sadržava načela čistoga mišljenja, iscrpno ispituje transcendentálnost tih dvaju stabala ljudske spoznaje.⁴

Postavivši razliku između analitičnih i sintetičnih sudova⁵, jedno od prvih pitanja koja vode u izvode transcendentálne estetike jest ono o mogućnosti sintetičnih sudova *a priori*, a transcendentálna filozofija bit će potpuno rješenje postavljenog pitanja.⁶

1 Immanuel Kant: *Kritika čistoga uma*. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 7.

2 Isto, str. 30.

3 Isto, str. 28.

4 Isto, str. 34.

5 Isto, str. 27.

6 ‘Može se reći da transcendentálna filozofija, koja nužno prethodi svakoj metafizici, sama nije ništa drugo nego potpuno rješenje ovdje postavljenog pitanja...’ Immanuel Kant: *Dvije rasprave*. Zagreb: Matica Hrvatska. 1953. Str. 32.

U transcendentalnom smislu čiste predodžbe one su u kojima se ne nalazi ništa što pripada osjetu. Kad bi se od te predodžbe odvojilo također i ono što razum misli, onda od tog zora ostaje još nešto što *a priori* postoji u duši kao čista forma osjetilnosti.⁷ Na ovom mjestu prostor i vrijeme pojavljuju se kao te čiste forme osjetilnosti koje stoga omogućuju sintetična načela *a priori*. No, to što su prostor i vrijeme sada shvaćeni kao uvjeti osjetilnosti također je ograničavajuća radnja: '[...] naime jer se odnose samo na predmete, ukoliko se smatraju pojavama, a ne ukoliko prikazuju stvari o sebi.'⁸ S druge strane, transcendentalna logika sintezom veže raznolikost osjetila koju joj pruža transcendentalna estetika i tim čistim razumskim pojmovima daje materiju. Ova sinteza svodi se na pojmove, što je funkcija koja pripada razumu, a ti čisti razumski pojmovi, koji se *a priori* odnose na predmet zrenja, Kant naziva kategorijama.⁹ S ovom kratkom podlogom moguće je posvetiti se temi ovog rada, ispitivanju opreke i odnosa pojava i stvari o sebi.

2 Pojave

Prostor i vrijeme kao forme osjetilnosti nužni su uvjeti iskustva te ujedno subjektivni uvjeti svega našeg zrenja. No, u odnosu prema zrenju, svi predmeti su pojave, a ne stvari o sebi: 'O njima [predmetima kao pojavama] se zato i može *a priori* reći mnogo toga što se tiče njihove forme, ali nikada ni najmanje o stvari o sebi koja leži u osnovu ovim pojavama.'¹⁰ Pojave nisu pojave ničega i po ničemu, nego nužni načini spoznavanja osjetilnosti u skladu s kategorijama kao i apriornim formama osjetilnost, naime prostora i vremena. Pojave nisu prividi kojih se treba riješiti i spoznati što leži iza njih. Pojavi odgovara nešto zbiljsko¹¹, a to je stvar o sebi, i spoznajom pojave mi zaista spoznajemo u skladu s formama osjetilnosti i kategorijama, ali bitno je naglasiti da ne spoznajemo stvar o sebi. Predmet se može dati pojmu samo u zoru i samo zorom dobiva sadržaj. 'Misli su bez sadržaja prazne, zorovi bez pojma su slijepi.'¹² Kategorije, doduše, sadržavaju logičku funkciju svodenja raznolikosti pod pojam, ali bez te raznolikosti, odnosno s apstrakcijom od osjetilnih uvjeta, ostaju bez odnosa prema nekom određenom objektu i utoliko spoznajno neprimjenjive. Dakle, prema Kantu se čisti razumski pojmovi sami po sebi nikada ne mogu primijeniti transcendentalno jer nemaju čvrstog tla, nego samo empirijski, na predmete mogućeg iskustva, odnosno na pojave. Kada bi se pak pokušali primijeniti transcendentno na stvari o sebi, s obzirom na to da o njima ne možemo spoznati ništa jer nam nisu dani u zrenju, razum bi prekoračio svoje granice – 'jer ono što nije pojava ne može biti predmet iskustva.'¹³ Čistim se kategorijama ne može pomišljati ili određivati objekt kad bi se kategorije odvojile od osjetilnosti.

7 Immanuel Kant: Kritika čistoga uma. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 34.

8 Isto, str. 42.

9 Isto, str. 61-62.

10 Isto, str. 45-46.

11 „Da su pak promjene nešto zbiljsko, ne poričem jednako kao što ne poričem da su tijela nešto zbiljsko, premda pod tim razumijem samo to da pojavi odgovara (correspondira) nešto zbiljsko.“ – iz Kantova pisma M. Herzu 21. veljače 1772, prev. doc. dr. sc. Ljudevit Fran Ježić kao dodatak uz 7. paragraf Kritike čistoga uma za kolegij „Povijest filozofije“.

12 Immanuel Kant: Kritika čistoga uma. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 49., 134.

13 Isto, str. 137.

3 Phaenomena i noumena

U poglavlju ‘O razlogu razlikovanja svih predmeta uopće u *phaenomena* i *noumena*’ Kant uvodi distinkciju između *phaenomena* i *noumena*, a potomje povezuje sa stvarima po sebi. ‘Pojave, ukoliko se pomišljaju kao predmeti prema jedinstvu kategorija, zovu se *phaenomena*. No ako ja prihvatim stvari koje su samo predmeti razuma, pa ako se one kao takvi ipak mogu dati nekome zoru, premda ne osjetilnome (dakle *coram intuitu intellectuali*), onda se takve stvari zovu *noumena (intelligibilia)*.’¹⁴ U empirijskoj upotrebi razuma stvari se spoznaju onako kako nam se pojavljuju u našem načinu predočavanja, a ne same po sebi. Pojava je pak pojava nečega, nečega što po sebi nije pojava, već što je s pojavom u odnosu, ali svejedno od osjetilnosti nezavisan predmet.¹⁵ U ‘Prolegomeni za svaku buduću metafiziku’ Kant pojašnjava ovu vezu: ‘Zaista, kad mi predmete osjetila, kao što treba, smatramo samo pojavama, onda time ujedno priznajemo, da im je osnovom stvar o sebi, premda je ne poznamo, kakva je o sebi, nego samo njezinu pojavu, t.j. način kako to nepoznato ‘nešto’ aficira naša osjetila. Dakle razum upravo time što prihvaća pojave, priznaje i opstojnost samih stvari o sebi, a utoliko možemo reći, da je predodžba takvih suština, koje su osnovom pojavama, dakle samih razumskih suština ne samo dopustiva, nego i neminovna. Naša kritička dedukcija također nipošto ne isključuje takve stvari (*noumena*).’¹⁶

Zatim, naglasivši ponovno kako dopuštanjem tih razumskih suština ništa o njima ne spoznajemo određeno i ne možemo ni znati s obzirom na to da se udaljavanjem od osjetilnosti udaljavamo i od spoznaje i značenja *noumena*, ova ograničavajuća odredba *noumena* pojašnjava se detaljnije. Priznavanjem *noumena*, ograničavamo se na primjenu načela analitike (čistih razumskih pojmova) tek na predmete mogućeg iskustva jer samo pod tim uvjetima spoznaja je moguća i izbjegava se prekoračenje granica spoznaje koje si razum sam postavlja, prekoračenje kojim bi se sve stvari bez zadržke smatrale pojavama. Time bi se i stvari koji nisu pojave i na koje primjena čistih razumskih pojmova nije moguća bez proizvodnje privida ipak smatrale pojavama, a privid bi bio neizbježan (što Kant prikazuje u transcendentalnoj dijalektici koju još naziva *logikom privida*).¹⁷

S druge strane, postoji i pozitivno određenje *noumena* koje Kant pojašnjava u drugom izdanju *Kritike čistoga uma*. *Noumenon* u negativnom smislu onakav je kakva sam ga prikazao u prethodnom paragrafu – služi kao ograničenje razumu. O njemu ništa ne spoznajemo specifično osim da je u vezi s pojavom i da je predmet koji nije objekt našeg osjetilnog zora.¹⁸ U pozitivnom smislu, *noumenon* opet shvaćamo kao predmet koji nije objekt našeg osjetilnog zora, ali također i kao objekt neosjetilnog zora. Ovime se pak priznaje neki drugačiji način zora, intelektualni način zora. No, s obzirom na to da on nama ne pripada, nemoguće je pribaviti tom zoru mogućnost spoznajom. U drugom izdanju *Kritike*, Kant veže stvar o sebi s negativnim *noumenonom*: ‘Nauka o osjetilnosti ujedno je dakle nauka o *noumenonima* u negativnome smislu, tj. o stvarima koje sebi razum mora pomišljati bez onog odnosa prema našem načinu zrenja, dakle ne jednostavno kao pojave, nego kao stvari o sebi.’¹⁹

14 Isto, str. 138.

15 Isto, str. 139.

16 Immanuel Kant: Dvije rasprave. Zagreb: Matica Hrvatska. 1953. Str. 71-72.

17 Immanuel Kant: Kritika čistoga uma. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 200., 241., 269.

18 Isto, str. 400.

19 Isto, str. 401.

U konačnici se ipak poriče spoznaja *noumenona* u pozitivnom značenju s obzirom na to da ne postoji zor koji bi dopirao do njih, a da ne korača preko granica iskustva.

Posljednja stvar na koju ću obratiti pozornost u navedenom poglavlju jest transcendentalni objekt koji je, prema Kantu, ono što može biti uzrok pojave koju nazivamo materijom, no ono je nešto o čemu ne bismo mogli razumjeti što je jer nam se nikad ne pojavljuje u zoru²⁰. Ono je potpuno neodređeno ‘nešto’ o kojemu ništa ne znamo, niti možemo znati, osim da razum sve naše predodžbe veže za taj neki objekt.²¹

Henry E. Allison u članku *Things in Themselves, Noumena, and the Transcendental Object* ističe da se u drugom izdanju *Kritike čistoga uma* prerađuje dio iz prvog izdanja koji sadrži objašnjenje transcendentalnog objekta, ali pojašnjenja o *noumenonu* u pozitivnom i negativnom smislu koja sam dao ranije iz drugog izdanja ipak odgovaraju toj distinkciji iz prvog izdanja. *Noumenon* u negativnome smislu kao nešto neosjetilno i time neodređeno velikim se dijelom podudara s transcendentalnim objektom iz prvog izdanja. Unatoč Kantovom ispuštanju pojašnjenja transcendentalnog objekta iz drugog izdanja *Kritike*, Allison prepoznaje kako ovo određenje potpuno neodređenog nečega i dalje živi u *noumenonu* kao i u stvari o sebi.²²

Dakle, pojava i stvar o sebi stoje oprečno – pojava kao pojava nečega, naime stvari o sebi – kao što i *phaenomenon* i *noumenon* stoje oprečno – *phaenomenon* kao objekt osjetilnog zora i *noumenon* kao objekt neosjetilnog zora u pozitivnom smislu (i kao granica spoznaje u negativnom smislu)²³.

4 Odnos pojava i stvari o sebi

Ranije u ovome radu citirani su dijelovi *Kritike čistoga uma* i *Prolegomene za svaku buduću metafiziku* u kojima se djelomično nazire veza između pojava i stvari o sebi. Pojave su, dakle, zbiljske jer im odgovara nešto zbiljsko. Razum prihvaćanjem pojava priznaje opstojnost stvari o sebi te pojave nisu bez onog što se pojavljuje²⁴. Dakle, pojave su čvrsto vezane sa stvarima o sebi i to od samog početka Kantovih izvoda transcendentalne estetike pa čak i u predgovoru drugom izdanju *Kritike*.

O stvari o sebi znamo da postoji, ali da je ne obuhvaćamo u našoj formi osjetilnosti, naime prostoru i vremenu. Upravo zbog toga ne možemo ništa spoznati u pogledu stvari o sebi, što je reiteracija poznate rečenice kako su misli bez sadržaja prazne, a zorovi bez pojma slijepi – kod stvari o sebi izostaje osjetilni sadržaj. Ipak, čini se da nalazimo prostora još jednoj

20 Isto, str. 149.

21 Isto, str. 139.

22 Henry E. Allison: „Things in Themselves, Noumena, and the Transcendental Object.“ *Dialectica*, Vol. 32, No. 1 (1978), str. 60. www.jstor.org/stable/42971399.

23 Nicholas F. Stang. „Kant’s Transcendental Idealism.“ U: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Uredio: Edward N. Zalta. Proljeće, 2021.

<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/kant-transcendental-idealism/>

24 Immanuel Kant: *Kritika čistoga uma*. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 18. Također, vidi fusnote 11, 16, 18, 19 i 21.

odredbi veze pojava i stvari o sebi, naime onoj o uzročnosti pa Jacobi²⁵ s pravom postavlja pitanje kako to da predmeti čine utiske na naša osjetila i pobuđuju predodžbe?²⁶ Ili drugačije rečeno, koja je veza koju naša spoznaja ima sa stvari o sebi kao sveprisutnoj i uvijek pretpostavljenoj, a nikad ne spoznatoj? Čine li pojave ili stvari o sebi utiske na naša osjetila i tako pobuđuju predodžbe? Ako bi se priznalo da to čine stvari o sebi, to bi bila isprazna primjena kategorija na stvari o sebi jer takvu uzročnost ne možemo spoznati bez sadržaja (koji nam stvar o sebi kao neosjetilna ne može dati)²⁷. No ako bi se priznalo da to čine pojave, onda bi pojave pobuđivale predodžbe koje bi tek trebale dati te iste pojave²⁸. Kako da se onda shvati Kantovo inzistiranje da je pojava osnov stvari o sebi?

Allison ističe kako je problem uzročnosti pogrešno postavljen²⁹. Tradicionalno postavljen, problem se odnosi na to je li predmet koji utječe pojava, stvar o sebi ili oboje, ali ovakvo postavljanje implicira razlikovanje pojava i stvari o sebi kao dvaju objekata, što se u ovoj interpretaciji odbacuje³⁰. Ovime se problem metodološki reformulirao, još uvijek ostavljajući pitanje uzročnosti kao ono uzročnosti objekta u empirijskom karakteru kao pojave, ili u transcendentalnom kao stvari o sebi.³¹

Allisonov argument može se ovako sažeti: Prvo je potrebno raskrinkati primjedbu kako je afekcija empirijskih objekata na nas, objekata kao pojava koje su predodžbe u nama, nekompatibilna s Kantovim stajalištem. S time na umu navode se paragrafi gdje se subjekt navodi kao onaj kojeg aficira empirijski objekt.³² Pitanje se time reformulira: kada se govori o afekciji, govori li se o objektu shvaćenom o sebi kao aficirajućem ili transcendentalnom objektu u transcendentalnom razmišljanju koje objekte dijeli po načinu spoznaje. U potonjem se slučaju ne bi moglo prigovoriti kako je 'transcendentalna afekcija' na djelu jer se govori o načinu na koji se ima misliti osnov naših predodžbi u odnosu na našu moć spoznavanja. Linija argumentacije koja se ovdje zauzima jest ta da se, u čisto metodološkom smislu, kao nužan uvjet da nam je nešto dano ili da nas nešto aficira u transcendentalnom razmatranju iskustva, to dano ili to što nas aficira uzima kao puko 'nešto' - transcendentalni objekt. Allisonov zaključak glasi kako je misao aficirajućeg objekta kao osnov naših predodžbi analitična istina o tome kako se taj osnov ima transcendentalno misliti³³ te se time ne spoznaje

25 O transcendentalnom idealizmu, izvornik: David Hume uber den Glauben oder Idealismus und Realismus, u: F. H. Jacobi, Werke, ur. F. Roth u. F. Koppen, Leipzig 1812-1825 (pretisak: Darmstadt 1980), svezak II. Prijevod: Kiril Miladinov

26 'Naša spoznaja proizlazi iz dva osnovna izvora duše, od kojih se prvi sastoji u tome da se predodžbe primaju (receptivitet utisaka), a druga u moći da se pomoću tih predodžbi predmet spozna (spontanitet pojmovala).' Immanuel Kant: Kritika čistoga uma. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 49.

27 Ne čini se ispravnim reći kako je nemoguća primjena kategorija na stvari o sebi jer uistinu nije nemoguća, već samo njome ne možemo pribaviti nikakvu spoznaju, što je po sebi dovoljna primjedba.

28 Nicholas F. Stang. „Kant's Transcendental Idealism.“ U: The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Uredio: Edward N. Zalta. Proljeće, 2021.

29 Henry E. Allison: „Things in Themselves, Noumena, and the Transcendental Object.“ *Dialectica*, Vol. 32, No. 1 (1978), str. 66. JSTOR, www.jstor.org/stable/42971399.

30 V. Filipović u citiranom izdanju Kritike (430. str.) piše ovo u eseju Kantova Kritika čistoga uma – danas: „[...] Kant u dijelu Opus postuumu kaže: 'Stvar o sebi nije neki drugi objekt nego jedan drugi odnos predodžbe na isti objekt.'“

31 Henry E. Allison: „Things in Themselves, Noumena, and the Transcendental Object.“ *Dialectica*, Vol. 32, No. 1 (1978), str. 66. JSTOR, www.jstor.org/stable/42971399.

32 Immanuel Kant: Kritika čistoga uma. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 38., 100., 120.

33 Kao transcendentalno mišljenje afekcije, a ne sama transcendentalna afekcija.

ništa o transcendentnom objektu iskustva (onom koji aficira ili koji nam se daje), što ne opravdava njegovu konceptualizaciju kao pozitivan *noumenon*. Ovakav pak zaključak uključuje upotrebu kategorija, ali čisto logički³⁴ kako bi se nešto imalo misliti u transcendentnom razmišljanju, ali bez pretenzija na udaranje temelja spoznaji nekakve transcendentne stvarnosti.³⁵

Alfred Cyril Ewing u svojoj knjizi *A short commentary on Kant's Critique of Pure Reason* također prihvaća kako je moguće misliti stvar o sebi na sličan način, a da time Kant ne proturječi samome sebi i prikazanoj transcendentnoj filozofiji. Ewing ističe još dvije nekonzistentnosti: jedna od njih je ta da se može posumnjati u ikakvo poimanje stvari o sebi bez primjene čiste kategorije supstance.³⁶ Druga nekonzistentnost se odnosi na Kantove kasnije izvode slobode i primjena uzročnosti na stvari van domene pojava.³⁷ Ispitivanje drugoga odvelo bi ovaj rad van samopostavljenih granica prikaza pojave i stvari o sebi u *Kritici čistoga uma* (i *Prolegomene*) pa se ovom prilikom samo ukazuje na postavljenu problematiku.³⁸

5 Zaključak

Zaključno bi bilo korisno pregledati gdje stojimo po pitanju odnosa pojava i stvari o sebi u kontekstu Kantove transcendentne filozofije. Postavivši prostor i vrijeme kao forme osjetilnosti i kategorije kao rezultate sinteze raznolikosti osjetila pružene u navedenim formama osjetilnosti, počela se nazirati opreka pojava i stvari o sebi. Pojave su zbog naše forme osjetilnosti svi predmeti u odnosu prema osjetilnom zrenju u kojem nam se jedino i mogu pojavljivati. Samim priznavanjem pojava, Kant navodi kako moramo dakle i priznavati da se nešto pojavljuje jer pojave nisu pojave ničega, čime se uvodi stvar o sebi koja je osnov pojava. Uvođenjem kompleksne distinkcije *phaenomena* i *noumena* kao i povezivanje prve s pojavama, a druge dijelom sa stvari o sebi, a obje po načinu kako ih naše moći spoznavanja obuhvaćaju, odnosno kao osjetilne i razumske suštine. Zatim smo razmotrili nekoliko primjedbi na odnos pojava i stvari o sebi koje problematiziraju mogućnost spoznaje u postavljenim oprekama i odnosima, a da ta mogućnost ne završi u proturječju s prethodnim postavkama odnosa. Prateći Jacobijeve, Vaihingerove³⁹ i Ewingove primjedbe, kao i Allisonovo rješenje kojim se Kantovoj filozofiji pribavlja obrana od proturječja i primjene kategorija na stvari o sebi, opširno je i pregledno prikazan iznimno važan i često raspravljani dio u Kanovoj *Kritici čistoga uma* i transcendentnoj filozofiji općenito, kao i iscrtan put daljnjeg praćenja razvitka odnosa pojave i stvari o sebi u kasnijim Kantovim djelima.

34 '[...] htio bih samo podsjetiti da kategorije u mišljenju nisu ograničene uvjetima našeg osjetilnoga zora, nego da imaju neograničeno polje. I za samo spoznavanje onog što sebi mi pomišljamo, za određivanje objekta potreban je zor, gdje uostalom zbog nedostatka zora misao o objektu još uvijek može imati svoje istinite i korisne posljedice za umsku upotrebu subjekta.' Immanuel Kant: *Kritika čistoga uma*. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske. 1984. Str. 398.

35 Henry E.Allison: „Things in Themselves, Noumena, and the Transcendental Object.“ *Dialectica*, Vol. 32, No. 1 (1978), str. 66. JSTOR, www.jstor.org/stable/42971399.

36 Doduše, pomirljiva nekonzistentnost kao što je prikazano u gornjem paragrafu i fusnoti 34.

37 Alfred Cyril Ewing: *A short commentary on Kant's Critique of Pure Reason*. The University of Chicago Press. 1938. Str. 187-188.

38 Ponešto Kant ipak kaže i u *Prolegomeni* te može služiti daljnjoj raspravi: Immanuel Kant: *Dvije rasprave*. Zagreb: Matica Hrvatska. 1953. Str. 102-105.

39 Henry E.Allison: „Things in Themselves, Noumena, and the Transcendental Object.“ *Dialectica*, Vol. 32, No. 1 (1978), str. 66. JSTOR, www.jstor.org/stable/42971399.